

UOT 75

FİZZƏ QULİYEVA

ƏRTOĞROL CAVIDİN HƏYATI VƏ YARADICILIQ YOLU

Ərtoğrol Hüseyn oğlu Rasizadə 22 oktyabr 1919-cu ildə Bakı şəhərində anadan olub. 1941-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra elə həmin il Bakı Konservatoriyasına daxil olur. Ərtoğrolun müəllimi – dahi bəstəkar, konservatoriyanın rektoru Üzeyir bəy onun bu sahədə fitri istedadı olduğunu qeyd etmişdi. Konservatoriyada oxuyarkən ölməz müğənnimiz Bülbül ilə Azərbaycanın bir sıra rayonlarına folklor materialları toplamaq üçün ekspedisiyalarda iştirak etmişdir. Ərtoğrol musiqini, şeiri, sənəti çox sevirdi və böyük həvəslə çalışırdı. O, dramaturgiya və poeziya sahəsində uğurlu əsərlər yaratmış, 200-dən çox el havalarını nota köçürmüş, aşığılarımızın ifasında söylənən dastan və nağılların mətnlərini yazıya almış və onların əsasında gözəl əsərlər yaratmışdır. İlk böyük əsəri fortepiano üçün yazılmış "Doqquz variasiya"dır. Skripka ilə fortepiano üçün poema, şeirlərə romans və mahnılar bəstələmişdir. Böyük Vətən Müharibəsi başlanarkən "Cəbhədən məktub" simfonik balladasını və marşlar yazmışdır. Ərtoğrol Cavid rəsm çəkməyi çox sevərdi. O, atasına həsr etdiyi "Hüseyn Cavid", "Bethoven", "Şekspir", "Abbas Mirzə Şərifzadə İblis rolunda", "Abbas Mirzə Şərifzadə Şeyx Sənan rolunda" portretlərinin, həmçinin "Qızılqul" əsərlərinin müəllifidir. Sulu boya və qara qələm texnikasında işləyən Ərtoğrolun əsərləri kiçikölçülü olmasına baxmayaraq bədi, estetik baxımdan olduqca təsirlidir. 1942-ci ildə ordu sıralarına çağırılmış, "xalq düşməni"nin oğlu olduğu üçün, arxa cəbhədə fəhlə batalyonuna göndərilmişdir. Ağır xəstələnərək 1943-cü ildə Naxçıvanda vəfat etmişdir. Ərtoğrol Cavidin məzarı ölümündən 53 il sonra ulu öndərimiz Heydər Əliyevin göstərişi ilə Hüseyn Cavidin Naxçıvandakı məqbərəsinə köçürülmüşdür.

Ərtoğrol Cavid həmişə ailəsinə sədaqətini qoruyan, əzmlə, inadla çalışan, Vətəni, torpağını, böyüklərini sevən, onlara hörmət bəsləyən bir gənc obrazıdır. Biz onun simasında bir çox dəyərləri öyrənə bilərik. Əsl Azərbaycan vətəndaşı, əsl Azərbaycan gənci belə olur.

Açar sözlər: Naxçıvan, Bakı, Ərtoğrol Cavid, yaradıcılıq, muzey, musiqi, rəsm, rəssam.

Ərtoğrol Cavid 22 oktyabr 1919-cu ildə Bakıda böyük mütəfəkkir-şair Hüseyn Cavid Rasizadənin ailəsində doğulub. Şeirə, sənətə böyük sevgi bəsləyən anası Mişkinaz xanım və bacısı Turan xanım Hüseyn Cavid və Ərtoğrol Cavid irsinin qorunmasında, yaşadılmasında böyük xidmətlər göstərirlər. Özünü bütünlüklə incəsənətə, elmə həsr edən Ərtoğrol Cavid musiqini, rəsmi, elmi biliklərə yiyələnməyi, şeir yazmağı çox sevərdi. O, elə bir ailədə göz açıb böyümüşdü ki, bütün bu gözəllikləri sevməyə bilməzdi. Bu ilahi eşq onun qanında var idi. Kağız və qələm onun uşaqlıq dostu, ilk sevgisi, son nəfəsinə kimi sadıq qaldığı məhəbbəti idi.

Ərtoğrol Cavid Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsində təhsil almasına baxmayaraq gələcək planlarını, arzularını musiqiyə kökləmişdi. Məhz bu səbəbdən musiqi təhsili almaq üçün 1941-1942-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında oxuyur. Ərtoğrol Cavid bəstəkar olmaq istəyirdi. Özünün də dediyi kimi musiqi onun ideali idi. O, ömrünün son aylarında bu idealını belə təsvir edirdi: "...Vəziyyətimin bu qədər ağırlığına baxmayaraq gizli bir mənbə mənə daim qüvvət verir. Məni yaşadan bu qüvvə sarsılmaz iradə və möhkəm inamdı. Mən öz məqsədimə, idealıma çatacağam. O, musiqidi" [1]. 1937-ci ildə repressiyanın qurbanı olan atasının yoxluğu ailənin maddi vəziyyətini ağırlaşdırır və bu zillət onillərə davam edir. Bütün çətinliklərə baxmayaraq musiqiyə hədsiz bağlılığı ona daim qüvvət verir, inamının sarsılmasına qoymur, daim yaratmağa ruhlandırır.

Ərtoğrol Cavid konservatoriyada Azərbaycan peşəkar musiqisinin banisi Üzeyir Hacıbəyovun sinfində oxuyurdu. İstedadı ilə diqqətini çəkən sevimli tələbəsinin parlaq gələcəyi olacağını Üzeyir bəy artıq çoxdan sezməmişdi. Qısa sürən ömrə baxmayaraq Ərtoğrol Cavid

milli musiqi mədəniyyətimizin yeni yaradıcılıq nümunələri ilə zənginləşdirilməsində böyük rol oynayır. O, “9 Variasiya”, skripka ilə fortepiano üçün “Poema”, “Leylanın vəsfi” kimi romanslar, müharibə mövzusunda simfonik ballada və marşlar yaradır.

İncə zövqlü, həssas qəlblə Ərtoğrul ixtisas təhsilini musiqi sahəsində alsa da gözəl əl qabiliyyəti ilə də diqqət çəkirdi. O, xüsusi rəssamlıq təhsili almamışdı, qanında, canında dolayan sənət sevgisi, böyük ilham mənbəyi gördüklərini, duyduqlarını kağıza, qələmə köçürməyə tələsdirdirdi.

Qara qələmlə rəsm çəkməyi sevən Ərtoğrul ara-sıra kiçik ölçülü rəsmlər çəkir və şəxsi kolleksiyasında qoruyur. Ərtoğrul Cavidin yadigarı olan dəyərli rəsmlərindən bəziləri bacısı Turan Cavidin xüsusi qayğısı ilə qorunurdu. Rəsmlərin ölçüsü 35-21 sm ölçüsü arasında dəyişir və əksəriyyəti Bakıda olarkən 1935-1938-ci illərdə çəkilib.

Ərtoğrul Cavidin AMEA Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyində qorunan rəsm əsərləri arasında portretlər diqqəti daha çox cəlb edir. O, sevdiyi insanların, xüsusilə burada dünya klassiklərinin surətlərini yaratmağa böyük maraq göstərirdi. Dünya şairlərinin, yazıçıların ədəbi irsinə böyük maraq göstərən Ərtoğrul onları oxuyar və portretlərini çəkirdi. Həmin portretlər də məhz dünya klassiklərinin yaradıcılığına olan sevgisinin təzahürü idi. Muzeyin ekspozisiyasında, xüsusi guşələrdə sərgilənən, qorunan həmin əsərlər onun portret yaradıcılığına bəslədiyi böyük sevgisinin təzahürüdür. Buna baxmayaraq əsərlərindən “Qızılgül” rəsmi təbiətə, gülə həsr olunub [2]. O, bu əsəri sulu boya texnikasında işləmişdir.

Teatrı, tamaşalara baxmağı sevən Ərtoğrul Cavid yaradıcılığında bu aləmin də seyrinə düşmüş qələmini dramaturgiya sahəsində də sınamışdı. O, bu aləmin seyrinə hələ çoxdan atası Hüseyn Cavidin vasitəsilə düşmüşdü. Səhnəni hiss edən, duyan H. Cavidin şah əsərlərindən olan “İblis” pyesini təkcə ailəsi, Ərtoğrul Cavid yox, onu bütün xalqı sevmişdi. O, bu möhtəşəm əsərin seyrinə o qədər düşmüşdü ki, əsərlərindən birini məhz İblis obrazına həsr etmişdi. Hər kəs həyatda, düşüncəsində İblisi axtarır. Hüseyn Cavidin “İblis” pyesindən olan

“İblis nədir? Cümlə xəyanətlərə bais

Ya hər kəsə xain olan insan nədir? İblis!”

misraları Ərtoğrolu da düşündürməyə bilməzdi [10, s. 104]. 1934-cü ildə “Abbas Mirzə Şərifzadə İblis rolunda” əsərində o, görkəmli aktyor Abbas Mirzə Şərifzadənin simasında İblisin cizgilərini təsvir etmiş, əsər olduqca uğurlu alınmışdı [3]. Abbas Mirzə Şərifzadə İblis rolunun ilk və mahir ifaçılarından idi. “Ümumiyyətlə, mən teatrdan başqa bir şey bilmirəm” deyən sənətkar sonralar “ifşa edilmiş” Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin əsərlərini təbliğ etməkdə günahlandırılmış və represiyaya məruz qalmışdı. Ərtoğrul Cavidin Abbas Mirzə Şərifzadəyə xüsusi simpatiyası var idi, onun şəxsiyyətini, sənətini uca tuturdu. O, 1935-ci ildə rəsm əsərlərinin birində Abbas Mirzənin portretini Şeyx Sənan rolunda çıxış edərkən canlandırmışdı [4]. Abbas Mirzə itibaxışlı, xarakterli insan idi. Onun bu baxışları qarşısında davam gətirmək qeyri-mümkün idi. Gəncin diqqətini çəkən iti baxışlarda bir işıq var idi. Ərtoğrul həmin işığı sənətkarın gözələrində əks etdirməyi bacarmışdı. Əlbəttə belə əsərlər təsadüfən yaranmır. Güclü təəssürat, təsvir edən şəxsin emosiyaları əsas rol oynayır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Ərtoğrul insan surətlərinin, sənət adamlarının təsvirinə xüsusi maraq göstərirdi. Dünya musiqisinin nəhənglərindən olan Lüdviq van Bethoven, ədəbiyyat-sevərlərin sevimlisi Uilyam Şekspir də onun rəsmlərində əks olunmuş surətlər arasındadır [5; 6].

Ərtoğrul Cavidin əsərləri arasında Hüseyn Cavidin portreti də yer alır [7]. Atası Ərtoğrulun nəsillərindən biri, ən başlıcası idi. Bir çoxlarının ürəyi kimi Ərtoğrulun da ürəyi dağlı idi. Hüseyn Cavid sürgün olunan vaxtları həsrətə sinə gərmək, atası ilə cizgilərin

vasitəsilə həmsöhbət olmaq üçün bu rəsmi işləyir. Rəsm digər əsərlərdən çox fərqlidir. Sanki Ərtoğrulun qələmi dəyişmişdi. Onun keçirdiyi hiss, həyəcan, dağlanmış ürəyinin iniltisi, bütün əzablar hamısı qələmin vasitəsilə kağızın üzərindəki cizgilərə hopmuşdu. Əsər olduqca həssaslıqla işlənib. Bunu duymamaq olmur.

Ərtoğrul Cavid həmçinin tədqiqatçı, istedadlı bərpacı-mətnşünas, folklorçu kimi də özünü təsdiq etmişdir. O, digər tədqiqatçıların xalqın içərisindən topladığı nağil, dastanlar, müxtəlif janrları əhatə edən aşıq poeziyası örnəkləri, bayatılar, laylalar, holavarlar, oxşamalar, xalq mahnıları, muğam mətnləri, oyun havaları, toy və yas mərasimləri və s. folklor-etnoqrafiya materiallarının bu və ya başqa məziyyətlərinə öz münasibətini bildirmişdir. Bütün bu məziyyətlər Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 2010-cu il tarixli 112 №-li qərarına əsasən nəşr olunmuş “Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid” çoxcildliyində toplanmışdır [11].

Bütün gücünü, enerjisini yeni əsərlərinə, təhsilinə, işlərinə sərf edən bir vaxtda özünü də yazdığı kimi tale onu elə bir dərddə salır ki, bütün planları, arzuları alt-üst olur. Yad ellərdə acılara, zülmələrə düşər olan Ərtoğrul Cavid həyatın nə qədər insafsız olduğunu məhz xəstə yatağında duyur. Belə ki, o, atası kimi sürgün olunmasa da, konservatoriyanın tələbəsi olmasına baxmayaraq, əsgərliyə çağırılır, Gürcüstanda çox ağır tunel tikintisi işlərinə göndərilir [8, s. 85]. Burada ağır iş, zəif yemək onu taqətdən salır və ağır xəstəliyə – vərəmə tutulur. Xəstəxanalardan birinə qaldırılan Ərtoğrulun vəziyyəti heç də yüngülləşmir, yeganə seçim Vətənə, doğma torpağı, dədə-baba ocağı olan Naxçıvana geri dönmək olur. Naxçıvana gəlməyi, günlərini bu torpaqda gəzərək keçirməyi özü də çox arzulayırdı. Naxçıvana gəlmədən əvvəl o, 1943-cü il aprelin 26-da gizləncə, qələmini, kağızını gizlədərək Bülbül dayıya (məşhur müğənni) yazdığı ürək dağlayan məktubunda qələmə alır: “Mənim indiki planım Naxçıvana getməkdir. Orda hər bir şey var. Nənəmlə qonşu kəndlərə gedəcəyəm. Əgər səhhətim imkan versə, kabinetini maraqlandıran materiallar toplayacam. Yanımda xeyli not və yazı kağızı var” [1]. Ərtoğrolu Naxçıvana Mişkinaz xanımın əmisi Məhəmməd kişi gətirir. Burada da günləri xoş keçir [8, s. 67]. Amansız xəstəlik, insanların ona yanaşmaq qorxusu, ailəsinin yaşadığı ağır günlər, bunlar hamısı ürək dağlayırdı. Hər şey dəyişmişdi, artıq heç nə əvvəlki kimi deyildi. Hamı onu xalq düşməninin oğlu kimi tanıyır, yanına getməyə ehtiyat edirdi. Naxçıvanda günlərinin çoxu tənhalıq içində keçir, çay kənarında oturub tək-tənha fikir edir. Artıq həyat onu yorurdu, özünün də yazdığı kimi, həyat insanlardan da insafsızdır. Çox keçir ki, istedadlı gənc bir gün gözələrini əbədi yumur.

Ərtoğrulun taleyi kimi dəfni də tükürpədicisi olur, bu sönük dəfn heç vaxt unudulmur. Naxçıvan Teatrının fəxri, rejissor, aktyor Miribrahim Həməzəyev 1943-cü ildə baş verən həmin hadisəni, o dəfn mərasimini ömrünün sonuna kimi unuda bilmir. İstiqanlı, xeyrə-şərə yarayan İ. Həməzəyev Hüseyn Cavidə pərəstiş edərdi. Bu vaxtsiz ölüm bir çoxları kimi onu da çox sarsıdır.

İbrahim Həməzəyevin bu acı xatirəsini qələmə alan Q. Əlisaoğlu yazır: “...həmişəki kimi işdən çıxıb evə gedirdi-aramla, təmkinlə.

Qarşısına tabut aparılan kiçik bir dəstə çıxdı, cəmi 5-6 qoca kişinin iştirakı ilə dəfn edilməyə aparılanın kimliyi ilə maraqlanmaya bilmədi, çünki Naxçıvanda ən kasıb, hətta kimsəsiz adamın da dəfnində tanış-biliş, qohum-qonşu əl ayaq yetirir, izdihamlı, müsəlmani bir dəfn mərasimi yaranır.

Bu kimsəsiz adamın dəfninə tamaşa üçün çoxları həyəət qapısından boylanıb tezcə də başlarını geri çəkirdi. Aydınlıq üçün mərasim iştirakçılarına yaxınlaşıb qayğıkeşliklə soruşdu:

– Allah rəhmət eləsin. Kimdi?

Bu yerlərdə Miribrahimi tanımayan tapılmazdı. Ancaq bu dəfndə rəsmilərdən heç kəs iştirak etmirdi, Miri də rəsmi idi, ona görə də sual verilən qoca onun cəsarətinə təəccübləndi, ürəyindən hələ bir nida da qopdu: “deyərəm, indi sən də qaçarsan”

– Ərtoğrol... Cavidin oğlu...

O, “Ərtoğrol” kəlməsini eşidib qulaqlarına inanmadı, dəfn mərasiminin bu saat orqan tərəfindən izləndiyini də başa düşdü, ürəyində fırtına qopdu:

“Cavidin oğlunu beləmi dəfn edirlər? Cavidin borcunu beləmi qaytararlar?”

Əzmkarlıqla yeriyib tabutun altına girdi, dəfnin sonuna kimi qocalara kömək göstərdi: “Cavid ruhu qarşısında borc qaytarmış kimi” [9, s. 126-128].

Ərtoğrolun cənazəsini anası və bacısı görmədən torpağa tapşırılır. O vaxtlar onlara Bakıdan çıxmağa icazə verilmədiyindən əziz balasının yasına gedə bilməmişdi.

Ərtoğrol Cavid həmişə ailəsinə sədaqətini qoruyan, əzmlə, inadla çalışan, Vətəni, torpağını, böyüklərini sevən, onlara hörmət bəsləyən bir gənc obrazıdır. Biz onun simasında bir çox dəyərləri öyrənə bilərik. Əsl Azərbaycan vətəndaşı, əsl Azərbaycan gənci belə olur.

Ərtoğrol Cavid Azərbaycan xalqının qəlbində yaşayır. Onun zəngin irsi Azərbaycan mədəniyyətinin xəzinəsidir. Bu xəzinəni, dəyərləri qorumaq hər birimizin vətəndaşlıq borcudur.

ƏDƏBİYYAT

1. AMEA Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi. Ərtoğrol Cavidin Bülbülə məktubu. 26 aprel 1943-cü il.
2. AMEA Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi. İnv. № 757.
3. AMEA Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi. İnv. №2963.
4. AMEA Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi. İnv. № 456.
5. AMEA Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi. İnv. № 457.
6. AMEA Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi. İnv. № 458.
7. AMEA Hüseyn Cavidin EV-Muzeyi. İnv. № 459.
8. Əhmədli S. Hüseyn Cavidin ev muzeyi. Bakı: Şirvanəşr, 2009, 168 s.
9. Əlisaoğlu Q. Ömrün zirvəsi. Bakı: Araz, 2000, 193 s.
10. Hüseyn Cavid. Əsərləri: 5 cildə. III c., Bakı: Lider, 2005, 304 s.
11. Məmmədova R. Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irsi və Ərtoğrol Cavid. 525-ci qəzet, 2018, 7 may.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: fizze25@mail.ru

Физза Гулиева

ЖИЗНЕННЫЙ И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ ЭРТОГРОЛА ДЖАВИДА

Эртогроз Джавид оглы Расизаде родился 22 октября 1919 года в Баку. Окончив в 1940 году Азербайджанский государственный педагогический университет, поступил в 1941 году в Бакинскую консерваторию. Его учитель – великий композитор, ректор

консерватории Узейр бей отметил, что он врожденный талант в этой области. Эртугроз работал с большим энтузиазмом. Во время пения в Консерватории наш бессмертный певец участвовал в экспедициях по сбору фольклора в нескольких регионах Азербайджана вместе с Бюльбюлем. Эртогроз любил музыку, поэзию, искусство и работал с большим энтузиазмом. Эртогроз создал успешные произведения в области драмы и поэзии, перевел на ноты более 200 народных песен, записал дастаны и сказания со слов азербайджанских ашугов, и на их основе создал ряд своих произведений. Первое крупное произведение Эртогрола Джавида — «Девять вариаций» для фортепиано, посвященное Гаджибекову. Помимо этого Эртогроз Джавид сочинил поэму для скрипки и фортепиано (1941), ряд романсов и песен. С началом Великой Отечественной войны написал симфоническую балладу «Письмо с фронта» и ряд маршей, 3 прелюдии, сонатину и др. Эртогроз Джавид любил писать картины. Он является автором портретов «Гусейн Джавид», «Бетховен», «Шекспир», «Аббасмирза Шарифзаде в роле Иблис», «Аббасмирза Шарифзаде в роле Шейх Санан», а также «Роза». Эртогроз работает в технике акварели и черного карандаша, хотя картины маленькие, но очень эффективна в художественном и эстетическом отношении. В 1942 году Эртогроз Джавид был призван в армию. Но поскольку он считался сыном «врага народа», то был отправлен в тыл, в рабочий батальон, где прокладывал железную дорогу. Будучи со слабой физической подготовкой, Эртогроз не был приспособлен к тяжелому труду и через некоторое время заболел туберкулезом, с которым всеми силами пытался бороться. Однако, 14 ноября 1943 года, в возрасте 24 лет Эртогроз Джавид скончался в городе Нахчыване, родном городе своего отца. Через 53 года после кончины, в 1996 году могила Эртогрола Джавида по распоряжению президента Азербайджана Гейдара Алиева была перезахоронена в мавзолее Гусейна Джавида в Нахчыване. В 1942 году его призвали в армию и отправили в рабочий батальон в тылу за то, что он был сыном «народа врага». Там он серьезно заболел и умер в Нахчыване в 1943 году.

Эртогроз Джавид образ молодого человека всегда защищал свою верность семье и родину и ценил их. Мы можем узнать много ценностей в его личности. Он настоящий азербайджанский гражданин, настоящая азербайджанская молодежь.

Ключевые слова: Нахчыван, Баку, Эртогроз Джавид, творчество, музей, музыка, картина, художник.

Fizza Guliyeva

LIFE AND CREATIVE DEVELOPMENT OF ERTOGROL JAVID

Ertogrol Javid Rasizade was born on October 22, 1919 in Baku. After graduating from the Azerbaijan State Pedagogical Institute in 1941, he entered the Baku Conservatory that year. Uzeyir Hajibeyov was his teacher. His teacher - the great composer, the rector of the Conservatory, Uzeyir bey, noted that he was an innate talent in this area. While singing in the Conservatory, he participated in expeditions to gather folklore in several regions of Azerbaijan with our immortal singer Bulbul. Ertogrol loved music, poetry, art and worked with great enthusiasm. Ertogrol created successful works in the field of drama and poetry, transposed more than 200 folk music, wrote texts of the epos and tales and according them created beautiful

works. E.Javid's first large work was "9 Lariasiya" composed for piano which was dedicated to Uzeyir Hajibeyov. He is author of novels and songs. When the Great Patriotic War started he composed symphonic ballad "A letter from a border" and matches. Ertogrol Javid loved to draw a picture. He is the author of "Hussein Javid", "Beethoven", "Shakespeare", "Abbasmirze Sharifzadeh in the role of Devil", "Abbasmirze Sharifzade in the role of Sheykh Sanan" portraits, as well as "Rose". Ertogrol works in watercolor and black pencil techniques, although very small, are very effective in artistic and aesthetic terms. He was called to the army in 1942 and was sent to the worker's battalion on the rear for being the son of the "people of the enemy". There he got seriously ill and died in Nakhchivan in 1943.

Ertogrol Javid is a young man who maintains his faithfulness to his family, who works hard and persistently, who loves his homeland, greets and respects them. We can learn many values in his face. This is a true Azerbaijani citizen, a true Azerbaijani youth.

Keywords: *Nakhchivan, Baku, Ertogrol Javid, creativity, museum, music, art work, artist.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: **İkin variant 12.05.2019**
Son variant 01.08.2019